

Özet

Adnî Receb Dede 17. yüzyılın Mevlevî şairlerindendir. Şerh niteliğindeki eserlerinden hareketle onu dönemin şarihleri arasında da zikretmek gerekir. Adnî'nin şerh içerikli eserlerinden biri *Nahl-i Tecellî*'dir. *Nahl-i Tecellî*, *Mesnevî*'den seçilen beyitlerin beşer beyitle manzum olarak şerh edildiği mesnevi formunda bir eser niteliğindedir. Eserde, *Mesnevî*'de aşk kelimesinin yer aldığı beyitler şerh edilmiştir. Bu durum eserde konu bütünlüğünü de sağlamış, *Nahl-i Tecellî*, baştan sona aşk konulu bir kitap hüviyeti kazanmıştır.

Bu kitap bölümünde Adnî'nin hayatı hakkında kısa bilgiler verildikten sonra *Nahl-i Tecellî* çeşitli başlıklar altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adnî Receb Dede, Mesnevî Şerhi, Nahl-i Tecellî

Adnî Receb Dede and His Poetical Mathnawî Commentary named Nahl-i Tecellî

Abstract

Adnî Receb Dede is one of the Mevlevî poets of the 17th century. Based on his commentary works, he should also be mentioned among the commentators of the period. One of Adnî's works containing commentary is *Nahl-i Tecellî*. *Nahl-i Tecellî* is a work in the form of a mesnevi, in which the couplets selected from *Mesnevî* are annotated in verse with five couplets. In the work, couplets containing the word love in *Mesnevî* are annotated. This situation ensured the integrity of the subject in the work, and *Nahl-i Tecellî* gained the identity of a book about love from beginning to end.

In this book chapter, after giving brief information about Adnî's life, *Nahl-i Tecellî* is analyzed under various headings.

Keywords: Adnî Receb Dede, Commentary on Mathnavi, Nahl-i Tecellî

Giriş

Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin Türk edebiyatı tercüme ve şerh geleneği içerisinde zamanla kendine özgü bir literatür oluşturduğu söylenebilir. Edebî bir eser olmakla birlikte Kuran'ın özü olarak değerlendirilen bu eser manevi bir tefsir

* Bu kitap bölümünde "Topal, A. (2006). *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi" künyeli çalışmadan faydalanılmıştır.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, tahmet@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8063-2005

kitabı olarak da kabul görmüştür. Eserin Farsça olması, eserin şöhretini kısıtlamamış, tercüme ve şerh faaliyetleriyle İslam kültür coğrafyasının en önemli ve etkili eserlerinden biri hâlini almıştır. *Mesnevî* üzerine yapılan mensur ve manzum tercüme ve şerhler eserin bütününe kapsadığı gibi kısmî de olabilmektedir. Şemî (öl. 1596'dan sonra), İsmail Ankaravî (öl. 1631), Murad-ı Buharî (öl. 1848), Ahmed Avni Konuk (öl. 1938), Tahirül Mevlevî (öl. 1951), Abdalbaki Gölpınarlı (öl. 1982) ve H. Hüseyin Top eserin tamamını şerh eden eden şarihlerdir. Kısmî şerhler, eserin dibacesine yapılan şerhler, ilk on sekiz beytine yapılan şerhler, bir veya birkaç beytine yapılan şerhler, müntahap beyitlere veya bölümlere yapılan şerhler, seçme beyitlere beş beyit ilavesiyle yapılan şerhler şeklinde görülmektedir. İlmî Dede (öl. 1611-1612), Abdulmecid-i Sivasî (ö. 1639) ve Şeyh Galib'in (öl. 1799), Yusuf-ı Sineçak'ın (ö. 1546) *Cezire-i Mesnevî*'sine yazdığı şerhler; Ağazade Mehmed Dede (ö. 1653) ve Bağdatlı Asım'ın (ö. 1888'den sonra) ilk on sekiz beyit şerhleri; Cevrî (öl. 1654) ve Adnî Receb Dede'nin, seçme beyitlere beş beyit ilavesiyle yapılan şerhleri kısmî yapılan şerhlerden bazılarıdır (*Mesnevî* tercüme ve şerhleri için bk. Demirel, 2007; Güleç, 2008). Bu şarihlerden Adnî Receb Dede'nin hayatı ve söz konusu şerhi hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

1. Adnî Receb Dede

Adnî'nin asıl adı Receb'dir. Siroz (Serez) doğumludur. Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte "*evlâd-ı ulemâ zümresinden*" olduğu kayıtlıdır (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 135; Genç, 2000: 350; Ali Enver, 1304: 215; Göre, 2009: 23; Topal, 2006: 1). Adnî, bir müddet şehirdeki Câmî-i Kebir'de imam ve hatiplik yapmış bu sırada "*berzah-ı hâil-i aşk-ı mecâza*" düşmüştür. Şairin bu perişan hâli Siroz Mevlevihanesi şeyhi Ramazan Dede'nin yanında anılınca bu hâlden kurtulması için Ramazan Dede onu Siroz Mevlevihanesine davet etmiştir (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 135). Burada Şeyh Ramazan Dede'ye intisap eden Adnî Mevlevîlik külâhını giyip çileye girmiştir. Şeyhi vasfında methiye tarzında şiirler yazan şair aşağıdaki kıtayı da şeyhi için söylemiştir.

Cennetü'l-'Adnî ki gûyend âstân-ı pîr-i mâst
Sâye-i divâr-ı û sermâye-i takdîr-i mâst

Key tevân-ı bende âverden becâ şukreş demî
Cennetü'l-'Adnî ki cûyend ez bilâ tekbîr-i mâst

*'Adn cennetinin bizim pirimizin eşiği olduğunu söylerler
Onun duvarının gölgesi bizim takdîrimizin sermâyesidir*

Onun şükrünü kul bir an nasıl yerine getirebilir?

Bizi yüceltmeden ararlar Adn cennetini (Genç, 2000: 350; Göre, 2009: 22)

Şeyh Ramazan Dede bu kıtadan sonra, şaire Adnî mahlasının verilmesini uygun görmüş ve şair bundan sonra bu mahlası kullanmıştır (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 136; Topal, 2006: 2).

Adnî şeyhinin ölümünün ardından, Ali Enver'in ifadeleriyle “*Ramazan Dede'den ahz-ı inâbet ve iktisâ-yı külâh-ı irâdet idüb kendileri nüfûs-ı kabileden olmak hasebiyle Ramazan Dede'nin vefâtında câ-nişini olmuştur*” (Ali Enver, 1304: 158). Şair bundan sonra ömrünün ortalarına doğru Konya'yı ziyaret etmiş, burada bir müddet Şems-i Tebrizî ve Mevlâna dergâhında *Mesnevî* tedrisinde bulunmuştur (Sakıb Mustafa Dede, 1283: 136; Topal, 2006: 2).

Adnî, Konya'ya gittiğinde hilafet makamının sahibi, Abdülhalim Çelebi'dir (öl. 1676). Abdülhalim Çelebi'nin hilâfet yılları Vaiz Vanî Mehmed'in ikbâl devrine denk gelmiştir. Bu dönemde fakıların aşırı taassuba dayalı düşünceleri tarikat ehli için bir felaket zincirinin başlangıcı olmuş, raks ve sema yasak edilmiştir. Vanî, Ankara (Üngürüs) çevresinde Kesteli civarında faaliyet gösterince zamanın sadrazamı Kara Mustafa Paşa (öl. 1685), Adnî'nin görüşlerine başvurmak üzere onu İstanbul'a davet etmiş, bu görüşme her bakımdan faydalı olmuş ve Vanî'nin zulmü Adnî'nin desteğiyle önlenmiştir (Göre, 2009: 24; Sakıb Mustafa Dede, 1283: 137).

Adnî İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Edirne'ye geçerek Edirne Hankâhı'na gitmiştir. Burada Neşatî'yle sohbet etme imkânı da bulan Adnî, daha sonra Gelibolu'ya giderek buranın şeyhi Ağazade Mehmed Dede'den feyz almıştır. Hankâh'ta irşat hizmetlerinde bulunmuş, daha sonra yerine Said Dede'yi bırakarak Abdülhalim Çelebi'nin görevlendirmesiyle bu dönemde yeniden inşa olunan Belgrad Mevlevihanesi meşihatına atanmış, bu görevde iken vefat etmiştir (Göre, 2009: 24).

Adnî'nin ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda iki farklı tarih belirtilmektedir. Ali Enver “*1100 tarihinde “kantara-ı hayatdan ‘ubûr ile cennet-i adne vâsıl olmuştur*” ifadesiyle ölüm tarihini H 1100-M 1688-1689 olarak göstermiştir (Ali Enver, 1304: 158). *Tuhfe-i Nâili* (M. Nail Tuman, 2001: 604) ve *Osmanlı Müellifleri*'nde (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 131) de aynı tarih

verilmektedir. Buna karşılık Safayî tezkiresi (Safayî, 1970: 157), Esrar Dede tezkiresi (Genç, 2000: 351), *Vakayî'ül-Fuzalâ* (Şeyhi Mehmed Efendi, 2018: 1659) ve *Sicill-i Osmanî*'de (Mehmed Süreyya, 1996: 142) şairin ölüm tarihi H 1095-M 1683-1684 olarak belirtilmiştir (Topal, 2006: 3).

Adnî'nin ikisi Farsça olmak üzere 38 kaside, 1 terhib-i bend, 3'ü Farsça dört tahmis ve biri Farsça 313 gazelden oluşan mürettep bir divanı; Urî-i Şirazî'nin *Tevhîd-i Bârî*, *Nat-ı Peygamberî* ve *Menkabet-i 'Alî* kasidelerinin mensur şerhini içeren *Şerh-i Kasâid-i 'Urî* ve pendname muhtevalı *Pend-i 'Adnî* (*Tasavvuf Manzumesi*) adındaki eserlerinin yanında, bu makalenin de konusunu teşkil eden, *Mesnevî*'nin şerhi mahiyetinde *Nahl-i Tecellî* adında bir eseri vardır (Göre, 2004: 60-78; Yücel, 1997: 57-98).

2. Nahl-i Tecellî

2.1. Eserin Nüshaları

Eserin çeşitli çalışmalara konu olan üç nüshası tespit edilmiştir. Adnî'nin bütün eserlerini konu edinen bir çalışma hazırlayan Zehra Göre, bu çalışmada eserin Mevlâna Müzesi, İhtisas Kütüphanesi Numara, 2094'da kayıtlı nüshasının transkripsiyonlu metnine yer vermiştir (Göre, 2004: 471-641). Ahmet Topal, eserin bu nüshasıyla birlikte Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Ağâh Sırrı Levend Kitaplığı Numara 471'te kayıtlı başka bir nüshasını karşılaştırarak tenkitli bir metin hazırlamıştır (Topal, 2006). Son olarak eser üzerine bir çalışma daha kaleme alan Göre, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazma Kitaplığı, Numara 19'da kayıtlı üçüncü bir nüshayı tespit etmiş ve bu üç nüsha üzerinden tenkitli bir metin çalışması hazırlamıştır (Göre, 2009).

2.2. Nazım Şekli

Nahl-i Tecellî, Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden seçilen beyitlerin manzum şerhini içeren mesnevi formunda bir eser mahiyetindedir. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başlangıcında klasik mesnevi tertibine uygun olarak tevhit (1-26. beyitler), naat (27-60. beyitler); sebab-i telif (61-91. beyitler) bölümleri yer almaktadır. Bundan sonra 19 beyitlik bir münacatın ardından asıl bölüme geçilir. Bu kısım Mevlâna'dan alınan beyitler de dâhil 2033 beyittir. Şair, *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerin hangi ciltten olduğunu birer gazelle belirtmiştir (Göre, 2009: 53). *Mesnevî* ciltlerine methiye niteliğindeki bu gazeller eserde sırasıyla 387-391; 531-535; 927-931; 1671-1675. beyitleri arasında yer almaktadır (Topal, 2006: 12).

2.3. Eserin Adı

Adnî eserinin sebep-i telif bölümünde *Nahl-i Tecellî*'yi Konya'da *Mesnevî* tedrisiyle meşgul iken yazdığını dile getirir. Bu bölümde şair eserinin ilhamını Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndaki mucizesinden aldığını, bu nedenle eserini *Mesnevî*'nin Tûr'u olarak gördüğünü, Allah'ın Tûr Dağ'ında tecellisi gibi *Mesnevî*'nin de bu eserde tecelli ettiğini ifade eder:

Buldı bu nazm-ı Süreyyâ-iltibâs
Tavr-ı Tûr-ı Mesnevîden çün esâs

İsmi *Nahl-i Tecellî* eyledüm
Ehl-i didârı teselli eyledüm (Göre, 2009: 62)

2.4. Yazılış Sebebi ve Tertip Tarzı

Adnî, *Nahl-i Tecellî*'nin sebep-i telif bölümünde *Mesnevî*'yi derinlemesine okuyup manasını kavrarırken aşk lafzının geçtiği beyitleri seçtiğini ve Mevlâna'nın himmetinden yardım alarak eseri yazdığını belirtir. Bu bilgilerden sonra eserinin içeriği ve tertip tarzı hakkında şu beyitlere yer verir:

Bulduğum ebyâtı lafz-ı 'ışkile
Eyleyüp tevcîh-i im'ân sıdkile

Cümle ol ebyâtı hep ihrâc idem
'Âşıkâna turfe bir minhâc idem (Topal, 2006: 45)

...
'Âşk hakkında biraz söz söyledüm
Penc Türki beyt ile vâsf eyledüm

İddi'âmün gösterüb isbâtını
Huccet itdüm Mesnevî ebyâtını (Topal, 2006: 46)

Bu alıntıdaki son iki beyitte Adnî'nin aşk hakkındaki görüşlerini söyleyip bunlara *Mesnevî* beyitlerini tanık gösterdiğini ifade etmesi *Nahl-i Tecellî*'nin bir şerh olup olmadığı konusunda okuyucuyu tereddüte düşürecek nitelikte olsa da eserin bir şerh olarak kabul edildiğini söylemek gerekir. İsmail Güleç, *Mesnevî* şerhlerini incelediği çalışmasında *Nahl-i Tecellî* ile birlikte ele aldığı Şahidî'nin *Gülşen-i Tevhid* ve Cevrî'nin *Hall-i Tahkikat* adlı eserlerini "Seçme Beyitlere Beş Beyit İlavesiyle Yapılan Şerhler" başlığı altında incelemiş ve bu eserlerin amacının

sadece anlaşılması zor beyitleri açıklamak olmadığını aynı zamanda Mevlevilik açısından önemli görülen hususlara dikkat çekmek olduğunu belirtmiştir: *Bu eserlere baktığımızda beşer beyitle şerh edilmelerinin yanı sıra başka ortak özellikler de görülür. Bunlardan kanaatimizce en önemli olan Mevlevî muhiplerine Mesnevî'yi öğretmek, özellikle Mevlevîlik için önemli olan hususlara dikkat çekmektir. Takdîr edileceği üzere Mesnevî'nin tamamını okumak oldukça uzun bir zaman alacağı gibi dikkatlerin birçok konuya çekilmesine de sebep olacağından belirli bir konuya dikkat çekmek ve bu konuda Mevlevî canlarını yetiştirmek için kaleme alınmış olmalarıdır* (Güleç, 2008: 235). Bilindiği gibi şerh, bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama, anlaşılması zor bir metni beyan, tefsir ve keşfetmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak (Ceylan, 2000: 19) olarak tanımlanır. Klasik şerh metodunda önce metnin o günün insanının rahatça anlayabileceği şekilde bir takdimi yapılır. Eğer metin Türkçe dışında bir dille yazılmışsa Türkçe tercümesi, daha sonra kelimelerin önce lügat anlamlarından başlamak üzere edebiyat içerisinde ifade ettiği anlam ve aldığı boyutun tespiti yer alır. Bunu takiben kelimenin metin içerisinde ifade ettiği fonksiyon ve diğer kelimelerle edebî sanatlar açısından meydana getirdiği bütünlük ortaya konur. En sonunda eserin arka planda bulunan manasının (mazmun) tayini ve böylece bir neticeye varılması yolu izlenir (Doğan, 1999: 422). *Nahl-i Tecellî*, haşiyelerine eserde geçen ayet ve hadislerle ilgili düşünülen notların dışında bu tanımın dışında kalan bir eser olarak görünebilir. Zira şair *Mesnevî*'den anlaşılması güç beyitleri değil içerisinde “aşk” kelimesi geçen beyitleri seçmiştir. Bu beyitler de açıklanmak amacıyla seçilen müşkül beyitler olmaktan ziyade şairin aşk hakkındaki düşüncelerini destekleyen birer tanık beyit olma özelliği göstermektedir. Şair önce, aşk üzerine beş beyitle kendi görüşlerine, ardından “*Diñle ol sultân-ı uşşâkuñ sözün*”, “*Nutk-ı Monlâdan sarîhin dinle sen*”, “*Böyle remz itmiş o zât-ı mu'temed*” gibi zaman zaman birbirinin tekrârı olan mısraları içeren beyitlerden sonra Mevlâna'nın beyitlerine yer vermiştir. Bu durumda eserde önce Adnî tarafından yazılan şerh beyitleri, ardından şerh edilen *Mesnevî* beyitleri ile karşı karşıya kalınmaktadır. Eserin tertip tarzını gösteren bir beyit şerhi şu şekildedir:

Çünkü hayret muktezâ-yı 'ışk ola
Mansıb-ı hükm-i fenâ-yı 'ışk ola

Vasfın anuñ idemez fânî lisân
Şerhine kâdir degül hayrâniyân

‘İşkî şerh itmek hele mümkün degül
Kimse anuñ hikmetin mü’zin degül

‘İşkuñ olmaz gâyet ü endâzesi
‘Âlemîne münteşir âvâzesi

Sad kıyâmetde tamâm olmaz bu sır
‘Aczine vafında Mevlâna mukır (Topal, 2006: 156)

شرح عشق از من بگویم بر دوام
صد قیامت بکدر دان ناتمام

Eğer ben aşkın şerhini yapsam, aşkı anlatmaya kalkışsam, ve buna devam etsem, yüz kıyamet kopar yine de söz tamamlanamaz (Tâhirü'l-Mevlevî, 1975, C.XV: 206).

Adnî, Münâcât bölümünde eserinin aşka dair olduğunu belirtirken tertibinin de orijinal olduğu görüşünü dile getirir:

‘İşka dâyirdür bu te’lîfüm benüm
Bir bik(i)r tarz oldu tasnîfüm benüm (Topal, 2006: 48)

Adnî eserinde *Mesnevî*’den toplam 339 beyit seçmiştir. Bu beyitlerin 333’ünün ortak özelliği içerisinde “ışk” kelimesinin yer alıyor olmasıdır. Geriye kalan 6 beyitten 5’i *Mesnevî* ciltlerinin ilk beyitleri, diğer beyit ise Mevlâna’nın Senayi’den tazmin ettiği bir beyittir. Şair 96 beyitle en fazla *Mesnevî*’nin 5’inci cildinden seçim yapmıştır (Topal, 2006: 23).

2.5. Eserin Muhtevası: Aşk

Aşk kavramı Mevlâna’nın bütün eserlerinde işlediği başlıca konudur. Mevlâna’nın aşk hakkındaki düşünceleri akıl ve aşk mukayesesi, aşkın üstünlüğü ve değeri, fânilere duyulan aşkın geçersizliği, aşktan nasibi olmayanların zavallılığı olarak dört gruba ayrılabilir (Yeniterzi, 1997: 48-49). Adnî’nin şerh için seçtiği beyitlerin *Mesnevî*’deki aşk temalı beyitler olması *Nahl-i Tecellî*’de işlenen aşk temasının Mevlâna’nın görüşlerine paralel bir yorum olmasını sağlamıştır. Şair eserin başlangıcında Mevlâna’ya ait bir beyti şerh ederken aşkın hâllerinden bahsetmiş, bir aşk tanımı da yapmıştır: Aşk, “ateş-i kübrâ” ve “nâr-ı bî-pervâ” şeklinde nitelenen bir ateştir. Bu âteş bütün eşyayı ve insanoğlunu yakmaktadır.

Ona benzer ne bir elem ne de bir gam vardır. Âşıklar aşk yüzünden mutsuz bir şekilde feryat figan etmektedirler:

‘İşkdur ‘âşıkları nâ-şâd iden
‘İşkdan feryâd ider feryâd iden

‘İşka beñzer bir elem bir gam mı var
‘İşkdan bir yanmaduk âdem mi var

‘İşkdandur sîneler pür-dâğ-ı derd
‘İşkdandur eşk-i germ ü âh-ı serd

Âteş-i kübrâ ki dirler ‘ışkdur
Nâr-ı bî-pervâ ki dirler ‘ışkdur

Cümle eşyâya bu âteşdür düşen
Hazret-i Monlâdur anı remz iden (Topal, 2006: 49)

Adnî’nin aşk hakkındaki bu görüşleri Mevlâna’nın aşağıdaki beytinin şerhidir:

اتش عشقست کاندنر نی فتاد
جوشش عشقست کاندنر می فتاد

Neydeki âteş ile meydeki kabarış hep aşk eserdir (Tâhirü’l-Mevlevî, 1975, C.I: 62).

Nahl-i Tecellî’nin tümünde “ışk” kelimesi Mevlâna’nın beyitleri hariç 619 yerde geçer ve tümünde ilahî aşk olarak işlenir. Aşkın ilahî olduğunu sık sık dile getiren şair Mevlâna’ya ait beyitlere bağlı kalarak aşk-akıl, âşık-âkil, âşık-zahid mukayesesini yapar. Adnî, “*mestâne, ser-mest, serseri, ser-hôş, divâne*” gibi sıfatlarla andığı âşıkla berâber “*câm, bâde, mey, sağrak*” gibi kelimeleri İlahi aşkı ifade eden birer remiz olarak kullanır. Aşağıdaki beyitlerde aşk, *câm-ı tahûr, şarâb-ı safâ* olarak nitelenir ve talep edilmesi gereken meyın bu olduğu belirtilir. Söz konusu ilahî aşk şarabı olduğu için bu meyi sunan saki de Hak’tır:

‘İşkdan nûş eyleyen câm-ı tahûr
Cem’ ide kendün meger yevm-i nüşûr

‘İşkdan nûş eyleyen câm-ı rahîk
Nefh-ı sûr ide meger anı müfîk

Ol şarâb-ı sâfa Hak sâkî imiş
Nûş idenler hakkıyla bâkî imiş

Kimde kim fâl-ı sa’âdet kur’asın
Buldılsa sundılar bir cur’asın

Mey dilersen bâri ol meyden dile
Diñle Mevlâna ne dir gûş-ı dile (Topal, 2016: 59)

Bu beyitlerde şerh edilen Mevlâna beyti de konuya aynı şekilde yaklaşmıştır:

عشق ان زنده كزين كو باقىست
کز شراب جانفز ايد ساقىست

Cana can katan şarabın sakisi olan o bakinin aşkını seç.

Aşğın karşısında yer alan bir tip olarak zahid de Klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak burada da daima cenneti dileyen, sürekli cehennem korkusuyla hareket eden, aşktan anlamaz, kaba sofu bir tip olarak tarif edilerek eleştirilmiştir:

Yâr ider tersâ sanem mü’min samed
Zâhidân cennet diler ‘uşşâk ehad (Topal, 2006: 101)

Zühd-i zâhiden bihişt olmuş garaz
‘Abidân emniyesi hep müzd ü ‘ivaz (Topal, 2006: 116)

Çün cehennem âteşinden havf ider
Neyler ‘ışkı zâhid ‘ışk andan beter (Topal, 2006: 157)

2.6. Dili ve Üslubu

Nahl-i Tecellî’nin, yazıldığı yüzyıl dikkate alındığında, genel itibarıyla sade bir dille yazıldığı, eserin bölümlerine göre zaman zaman külfetli bir dilin de kullanıldığı söylenebilir. Eserin giriş bölümlerinde yer alan tevhit ve naat başlıklarının ilk beyitlerine şair Divan şairlerinin zaman içinde oluşturdukları

ortak üslup özelliğine bağlı kalarak, tarsi sanatını örneklendiren Arapça kelime ve tamlamalarla yazdığı ağdalı beyitlerle başlar:

Mübdî'ül-ervâha hamd-i bî-'aded

Mûcid'ül-eşbâha şükr-i lâ-yu'ad (Topal, 2006: 40)

...

Yâ habîb'el-Hakk-ı nûr'ul maşrıkeyn

Yâ nebiyyallâhi şems'ül hafıkayn (Topal, 2006: 42)

Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların, iktibasların yoğun olduğu bu bölümlerde bile “Görmeyen mevlâsını görsün seni “, ‘*Işka teslim it özüñ geç kendüden*” gibi daha sade bir dilin kullanıldığı mısralara rastlamak da mümkündür. Eserin bir şerh olması ve tasavvufi aşkı konu edinmesi nedeniyle bu bölümdeki kısmen ağdalı sayılabilecek dil, asıl bölümde yerini daha anlaşılır sade bir dile bırakır.

Nahl-i Tecellî’nin kelime kadrosunda Farsça ve Arapça kelimeler ve bu dillerin gramer kaidelerine uygun yapılan tamlamalar önemli bir yer teşkil etmekle beraber özellikle rediflerde dikkat çeken Türkçe fiiller, Türkçe gramer kurallarına uygun mısralar, deyim ve tamlamalar da bir hayli fazladır. Hatta şair zaman zaman “*el yumak, yav kılmak*”, “*söyünmek*” gibi arkaik Türkçe kelimelere de beyitlerinde yer vermiştir. Aşağıdaki beyitlerde günümüzde bile sıkça kullanılan deyimler örneklendirilmiştir:

Tâlib ‘ışkı sadr-ı ‘âşıkda ara

Gör nedür tut kulağın gerçek ara

‘Aşıkân kendi yağıyla kavrılır

Hirmeni turfe hevâdan savrılır

Sen saña elden yakînsün hâsılı

Kendüni seyr eyle neylersün eli (Topal, 2006: 28)

Eserin aşk temasıyla sınırlı oluşu ve şairin Mevlâna’nın beyitlerine bağlı kalarak şerhini yapması eserin söz dağarcığında bir sınırlamaya neden olmuştur. Söz gelimi aşağıdaki beyitlerde aşk ve akıl mukayesesi yapılırken bu kelimeler eş anlamlıları da kullanılarak tekrar edilmiş, aralarındaki farka dikkat çekilmiştir:

Işka bi-n-nisbe hîred ebkem gibi
Heybetünden ol dahı sersem gibi

Gerçi ‘akl idrâkde pek şöhredür
‘İşk derkinden veli bî-behredür

Âfitâb-ı ‘ışk keşf-i mahz iken
Var su’âl it dîde-i huffâşdan

‘Akl kuvvetde olursa Cebre’il
‘İşka her yerde yine olmaz delil

‘İşk yanında hîred olmuş hakîr
Böyle temsîl eyler ol zât-ı habîr (Topal, 2006: 28-29)

Tekrarlara dayanan bu tarz ifadelerin bir anlatım tekniği olarak kullanıldığı da düşünülebilir. Şiir dilinde söz ve söz gruplarının belirli aralıklarla tekrarından doğan ahenk anlamla bütünleştiği zaman poetik bir fonksiyon icra eder ve maksadın etkili bir biçimde sunulmasını sağlar (Macit, 1996: 20). Adnî’nin bazı kelime ve kelime gruplarını tekrar tekrar kullanması bu dikkatle değerlendirilebilir. Şair anlatmak istediği konuyu tekrar ederek hem değerli bulduğu bir düşüncüyü vurgulamak hem de beyitte bir ahenk yakalamak amacı gütmüştür. Aşağıdaki beyitlerde yer alan tekrarlar bu şekilde incelenebilir:

Remz idüp bu sırrı dir ol hôş sıfât
‘Ayn-ı zâtem ‘ayn-ı zâtem ‘ayn-ı zât

Kılma ‘âşık himmet-i nâm u nişân
Bî-nişân ol bî-nişân ol bî-nişân

Bî-nişânlık lâ-mekân itsün seni
Bî-nişândur bî-nişânuñ meskeni (Topal, 2006: 32)

Beyit içinde ahenk sağlayıcı bu tarz kelime ve kelime grubu tekrarlarının dışında şairin bir de Mevlâna beyitlerini tanık göstermek için kullandığı klişe kelime ve ibâreler vardır. Eser içinde bu tarz tekrarlar ahenk sağlamaktan öte eseri tekdüzeliğe sürükleyen unsurlar olarak değerlendirilebilir. Şair bu beyitlerde

“böyle buyrur ...” kelime grubunu 9, “böyle buyrur ol...”u 3; yine “böyle dir...” ifadesini 10 ve “böyle dir ol...” yapısını ise 3 kez tekrar eder (Topal, 2006: 32) .

Bilindiği gibi Klasik Türk şiirinin kelime kadrosu dar olmakla birlikte şairler şiirsel kullanımla kelimelerin anlamlarını genişletme etkisine sahiptirler ve kelimeler uzun bir zaman dilimi boyunca pek çok bağlamda bu tür bir genişleme sürecinden geçerlerse çok geniş bir anlam yelpazesi ve gönderme gücü kazanırlar (Andrews, 2003: 77). Adnî, *Nahl-i Tecellî*’de şiirin bu imkânlarından oldukça faydalanmış zaten dar olan söz dağarını muhtevaya bağlı olarak iyice daraltmasına rağmen ayet ve hadislerden yaptığı iktibaslar ve telmihler; özellikle *Mesnevî* hikâyelerine yaptığı göndermelerle kelimelerin anlam dünyasını genişletmeyi bilmiştir. Adnî Receb Dede’nin işlediği aşkın ilahî aşk boyutu ve 17.yüzyıla kadar bu konu etrafında belirli bir ıstılahın oluşmuş olması da şairin konuyu derinlemesine işlemesini kolaylaştırmıştır (Topal, 2006: 30).

Eserin didaktik yönü şairin üslubunu da etkilemiştir. Adnî, *Nahl-i Tecellî*’de çoğu zaman bir muhabata seslenir, ders verir gibi bir konuşma tonuyla beyitler söylemiştir. Şairin bu beyitlerde muhabatı genellikle âşık olmakla beraber zaman zaman da ‘âkil, zahid ve sufidir:

Tut ki olduñ sözde sâhib-hamse sen
Hükm-i evsâf-ı beşerdür cümle fen

‘İşkî hırmen-sûz-ı efkâr eyle gel
Mesnevîye bak ‘amel eyle ‘amel

Yukarıda örnek beyitlerin ikincisinde iki kez tekrarladığı “eyle-“ fiilini şair eserin tümünde aynı şekilde emir kipiyle tam 36 defa kullanmıştır. “İt-“ fiili ise yine aynı şekilde 23 kez tekrarlanır (Topal, 2006: 33).

2.7. Kaynakları

Mağz-ı Kuran, keşşâfül-Kuran gibi isimlerle anılan ve Kuran tefsiri gibi değerlendirilen *Mesnevî*’yi anlamak, açıklamak için temel kaynaklar olarak genellikle Kuran-ı Kerim ve İslam dünyasında ilk müfessir olarak kabul edilen Hz. Peygamberin sözleri kullanılmıştır (Çınarcı, 2020: 318). Bu durum genel olarak bütün *Mesnevî* şerhleri için geçerli olduğu gibi *Nahl-i Tecellî* için de geçerlidir. Eserde, Kuran’dan ve hadislerden yapılan lafzî iktibasların yanında bir nevi tercüme sayılacak beyitlerle de Kuran ve hadislere göndermede bulunulur. Mesela

aşağıdaki beyitte Allah'ın Hz. Musa ile Tur dağındaki mükâlemesi Kuran'dan (Kasas, 28/30) hareketle anlatılmıştır:

Işk Tûrî çâbük ü çâlâk ider
Hem tecellî nahlin âteşnâk ider (Topal, 2006: 51)

Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamberden “Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim” (Yılmaz, 2013: 66) şeklinde rivayet edilen hadise göndermede bulunulur:

Sen ‘ademdeydün nebiyy-i seyf-i dîn
Bü'l-beşer Âdem henüz olmuşdı tîn (Topal, 2006: 43)

Bunun dışında Adnî ünlü mutasavvıfların sözlerinden ve İranlı meşhur şairler Attar ve Senâî'den beyitler tazmin etmek suretiyle bu şairlerin görüşlerinden de istifade etmiştir. Adnî, ikisi *Mantıkuttayr* biri *Pendname*'den olmak üzere Attar'dan üç beyit tazmin etmiştir. Adnî'nin Senâî'den aktardığı beyit ise Mevlâna'nın Senâyî'nin *İlahîname*'sinden *Mesnevî*'ye aldığı beyittir. Bu beyitler şunlardır:

Attâr:

هر که دربند عبارت میشود
هر چه دارد جمله غارت میشود (Attar, 2023)

Kim ibâret kaydıyla bağlanırsa neyi var neyi yok yağma edilmiştir

قدسیانرا عشق هست و درد نیست
درد را جز آدمی در خورد نیست

Meleklerin aşkı var derdi yok, dert insandan başkasına yaraşmaz

ذره عشق از همه به افاق
شمه درد از همه عشاق به (Kedkenî, 1395: 285)

Aşkın zerresi bütün kâinattan büyüktür, derdin kokusu bütün âşıklardan üstündür.

Senâî

غم خور و نان غم افزار را مخور
زانکه عاقل غم خورد کودک شکر

Ey salık; gam ye de gam artıran ehl-i dünya kimselerin ekmeğini yeme. Çünkü akıllı adam gam yer çocuksa şeker (Tâhirü'l-Mevlevî, 1975, C.XI: 982)

Nahl-i Tecellî bir *Mesnevî* şerhi olmakla birlikte *Mesnevî*'nin de bu şerhte kaynak olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Adnî, *Mesnevî* hikâyelerinden aşk içerikli olanları seçerken hâliyle bu beyitleri bağlamından koparmak zorunda kalmış, bu durumu telafi etmek, anlamı tamamlamak maksadıyla okuyucuyu beytin alındığı *Mesnevî* hikâyesine yönlendirmiştir. Bu durumda *Mesnevî*'nin *Mesnevî* ile şerhi söz konusu olmaktadır. Aşağıdaki beyitte bu eserdeki “Padişah ile Hasta Cariye” hikâyesine gönderme yapılmıştır:

Bilmedün ‘ışkuñ belâsın ey hekîm
‘İllet-i ‘ışkuñ devâsın ey hekîm (Topal, 2006: 54)

Aşağıdaki beyitte de aynı hikâye söz konusu edilmektedir. Fakat bu kez Adnî kaynağının ismini zikretmiştir:

Kıssa-i zer-gerde bu mefhûmı hod
Bildirür ol sâlik-i mülk-i ebed

این بگفت و رفت دردم زیر خاک
ان کنیزک شد ز عشق و رنج پاک (Topal, 2006: 57)

Kuyumcu bunları söyledi ve hemen ölüp toprak altına gitdi. Cârîye de aşktan ve hastalıktan kurtuldu (Tahirü'l-Mevlevî, 1975, C.I: 179)

Aşağıdaki beyitte ise *Mesnevî*'deki “Aslan ile Tilki” hikâyesinden bir beyit şerh edilirken okur hikâyeye yönlendirilmiştir:

Şîr ü rûbeh macerâsın diñle pek
Eyleme bu ma'nî-i tahkîke şek

گفت چون در عشق ما کشتی کرو
هر سه را بر کبر و بستان و برو (Topal, 2006: 70)

Sonuç

On yedinci yüzyıl şairlerinden olan Adnî Receb Dede Mevlevî tarikatine mensuptur. Şairin *Nahl-i Tecellî* adlı eseri Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden seçilen beyitlerin beşer beyitle şerh edildiği manzum bir *Mesnevî* şerhi niteliğindedir. *Nahl-i Tecellî*'de şair önce şerh niteliği taşıyan beş beyte, sonra şerh ettiği Mevlâna beytine yer vermiştir. Eserde bu şekilde *Mesnevî*'nin çeşitli ciltlerinden seçilen 339 beytin şerhi yapılmıştır. Adnî, *Mesnevî*'den beyitleri rast gele almamış, içerisinde aşk lafzının geçtiği beyitleri seçmiştir. Bu beyitler *Nahl-i Tecellî*'nin muhtevasını da belirlemiş, eser baştan sona İlahi aşkın işlendiği bir eser hüviyeti kazanmıştır. Şair aşk konusunu ele alırken Mevlâna'nın görüşlerine bağlı kalarak aşk-akıl, âşık-âkil mukayesesini de yapmış her fırsatta aşktan yana tavır almıştır. Adnî bu dikkatle zaman zaman rind tipinin karşısında yer alan zahidi de eleştirmiştir. Şarih eserinde kaynak olarak genellikle Kuran-ı Kerim ve hadisleri kullanırken İran edebiyatının ünlü şairleri Attar ve Senayî'den de faydalanmıştır. Adnî'nin, fikirlerini desteklemek maksadıyla zaman zaman *Mesnevî* hikâyelerine göndermede bulunması, *Mesnevî*'nin de bu şerhin kaynaklarından biri olarak kullanıldığını göstermiştir.

Kaynakça

- Ali Enver (1304). *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul: Âlem Matbaası.
- Andrews, W. G. (2003). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* (Çev. Tansel Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Attar (2023, Kasım 8). *Pendname*. Adres: <https://ganjoor.net/attar/pandname/sh6>
- Bursalı Mehmet Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri* (hızl. M. A. Yekta Saraç). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Çınarcı, M. N. (2020). Mesnevî Şerhlerinin Kaynakları. *Al Farabi Journal. 8th International Conference on Social Sciences*, (21-22 Temmuz 2020). Almatı.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna'nın Mesnevîsi ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 469-504.
- Doğan, M. N. (1999). Metin Şerhi Üzerine. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. İstanbul: YKY.
- Genç, İ. (2000). *Tezkire-i Şuârâ-yı Mevleviye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Göre, Z. (2002). Belgrad Mevlevihânesi Şeyhi 'Adnî Receb Dede ve Nahl-i Tecellisi. *Birinci Uluslararası Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevihâneler Sempozyumu Bildirileri*, (19-21 Aralık 2001-Manisa Mevlevihânesi). Manisa.
- Göre, Z. (2004). *Adnî Receb Dede, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Göre, Z. (2009). *Manzum Mesnevî Şerhi Nahl-i Tecellî Adnî Receb Dede*. Ankara: Öncü Kitap.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güzeldir, M. (1970). *Mustafa Safâyi Tezkiretü's-Safâyi*, Bitirme Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kedkenî, M. R. (h.ş.1395). *Attâr-ı Nişabûrî Mantıku't-tayr*. Tahran: İntişarat-ı Sohen.
- Macit, M. (1996). *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1973). Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri. *Mevlâna'nın 700. Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri*, 15-17 Aralık 1973. Ankara.

- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sakıb Mustafa Dede (1283). *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân*. Mısır: Matbaa-i Vehbiyye.
- Şeyhi Mehmed Efendi (2018). *Vakâyi'ül-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâyık Zeyli*. C.2 (hızl. Ramazan Ekinci). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Topal, A. (2006). *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Naili*. İstanbul: Bizim Büro Yayınları.
- Yeniterzi, E. (1997). *Mevlâna Celâleddin Rûmî*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yücel, B. (1997). Adnî Receb Dede'nin Tasavvuf Manzumelerinde XVII. Yüzyıl Türkçesi Özellikleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları* (IV), 57-98.